
– Kitap Tanıtımı –

Resul Ay, Anadolu’da Derviş ve Toplum (13-15.Yüzyıllar)

Halime ÇETİN

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Öğrencisi

cetinalime05@gmail.com

Derviş ve Toplum, “dinî - tasavvufî motivasyonlarla hayatın gerçekleri arasındaki uzlaşmayı” ifade etmesi bakımından üzerinde düşünülmesi gereken iki önemli kavramdır. Nitekim önceleri “Bunlar âlemin fazlasıdır” denilerek hiçbir sosyal sınıfa dâhil edilmeyen dervişler, zamanla yeni terk-i dünya anlayışını benimseyerek ve sosyal, siyasal, dini, kültürel alanda pek çok faaliyete katılarak sosyal hayatın önemli bir parçası haline geldiler. İşte tanıtımını yapacağımız “Anadolu’da Derviş ve Toplum” kitabı Anadolu topraklarında yaşayan dervişlerin toplum içindeki konumları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Her ne kadar çalışmada incelemenin belirli bir zaman ve mekânla sınırlı tutulmasının zor olduğu ifade edilse de, genel itibarıyla 13-15. yüzyıl Anadolu’sunda yaşayan dervişler konu edinilmektedir.

Anadolu’da Derviş ve Toplum kitabı; önsöz, giriş, altı bölüm, sonuç, notlar, kaynakça ve dizinden oluşmaktadır.

“Bu çalışma aslında Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünde 2004 yılında tamamlanmış “XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu’da Derviş ve Toplum: Tarihsel Bir Tipoloji Denemesi” adlı doktora tez çalışmasının gözden geçirilmiş halidir.” Çalışma Doç. Dr. Resul Ay tarafından kaleme alınmıştır. Halen Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi olarak akademik hayatını devam ettirmektedir.

Eserin tanıtımında kabuktan çekirdeğe doğru gidecek olursak, Lala Mustafa Paşa’nın doğu seferi sırasında (1578) Mevlana türbesindeki dervişlerin minyatüründen oluşan kapak resmi oldukça dikkat çekicidir. Dil ve üslup açısından baktığımızda ise herkesin kolayca anlayabileceği sade, akıcı

bir yöntem tercih edilmiştir. Aynı zamanda konular ele alınırken yeri geldiğinde şiirlerin kullanılması esere edebî bir zevk kazandırmıştır.

Ayrıca yazar, eserin önsözünde “dervişlerin görünüm, zihin dünyası, hayat tarzı, örgütlenmeleri ve toplumla ilişkileri bakımından yansıttıkları özelliklerinin, genelden özgün olana doğru giden bir yaklaşımla” ele alındığını ifade etmektedir.

“Anadolu’da Dervişler” adı altında genel bir başlıkla değerlendirilen birinci bölümde “Derviş Zümrelerinin Oluşum Süreci” ve “Genel Özellikleri” olarak iki ayrı alt başlık bulunmaktadır. Anadolu’da 13-15. yüzyılda faaliyet gösteren derviş gruplarının tarikat ve meşrep itibarıyla çeşitlilik arz ettiğine dikkat çeken yazar, gönüllülüğe dayalı tarikat ya da şeyh eksenli bu grupların zümreleşme süreci hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Nitekim yazar, Anadolu’daki tarikat zümreleşmelerinin büyük oranda bölgenin Türkleşmesine paralel bir gelişme olduğunu ifade ederek Malazgirt Zaferi’ni takiben gerçekleşen Moğol istilasıyla birlikte pek çok tarikatın Anadolu’ya girmeye başladığı bilgisine yer vermiştir. Aynı zamanda mensubu olunan aşiretlerle birlikte yapılan göç hareketleri gibi çeşitli kanallarla Anadolu’ya gelen derviş zümreleri için Anadolu’nun birçok yönden cazibe merkezi olduğu bilgisine de değinmiştir. Derviş zümrelerini Ortodoks ve Heterodoks şeklinde bir ayrıma tabi tutan yazar, Anadolu’ya giren ve gelişme gösteren Heterodoks derviş grupları arasında, 14. yy.dan sonra Bektaşilikle temsil edilecek olan Babaîlik, farklı terk-i dünya anlayışına sahip olan Kalenderîlik gibi zümreleri incelerken, kavramsal olarak değerlendirdiği Ortodoks zümreler arasında ise Kübrevîlik, Sühreverdilik, Halvetîlik, Nakşebendîlik, Kâdirîlik gibi tarikatleri incelemiştir.

Ayrıca bu derviş zümreleri yansıttıkları özellikler bakımından (bazı istisnalar dışında) genelde birbirleriyle örtüşse de uygulamada ortaya çıkan bazı yöntem farklılıkları “Ahyar yolu, Ebrar yolu ve Şuttar yolu” şeklinde kategorize edilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde “Derviş Kimliğinin Dışa Vurumu” başlığı altında “Dervişlerin Kılık-Kıyafetleri”, “Mizaç, Tavrı, Hal ve Hareketleri” şeklinde iki ayrı alt başlık bulunmaktadır. Bir nevi bâtının zâhirdeki yansımasının anlatıldığı bu bölümde dervişlerin kullandıkları kıyafetlerin ve çihar darb gibi uygulamaların mensup oldukları grup açısından simgesel önem taşıdığı ifade edilmiştir. Ve pek çok tarikat açısından önemli bir sembol olan hırka, taç, sarık gibi eşyaların dervişliğe adım atmada önemli bir basamak olduğu bilgisine yer verilmiştir. Aynı zamanda bazen coşkun, bazen durgun mizaçları itibarıyla de kendilerine özgü bir tavır sergileyen dervişlerin dünyaya yönelik tutumu “gönlü yaralı olanda gam yükü olmaz” anlayışıyla çok veciz bir şekilde açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde tasavvufi düşüncenin oturduğu fikrîsel zemin incelenmeye çalışılmıştır. Dervişlerin; yaratan, yaratılan ve yaratıcının

sıfatlarının tecelli ettiği varlık olan insan arasındaki ilişkiden ortaya çıkan düşünce sistemi üzerinde yoğunlaştıkları bilgisine varılmıştır. Fakat her ne kadar bu düşünce sistemi üzerinde yoğunlaşsalar da sûfîlerin büyük bir kısmının, tasavvufun felsefî-metafizik boyutuyla pek ilgilenmedikleri, daha çok pratikteki uygulamalara ağırlık verdikleri ifade edilmiştir. Aynı zamanda saf tevhid inancı etrafında şekillenen, İbn Arabî'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücûd öğretisinin yeni Eflatuncu ve tabiatçı panteist düşüncelerden farklı olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, İbn Arabî'den etkilenen Şeyh Bedrettin'in Varidât'ında işlenen konuların "o dönemdeki tasavvufî ekollerin bir karışımını yansıttığı" kaydedilmiştir. Ayrıca "O ben isem ya ben kimim?" sorusuna cevap aramakta olan Yunus Emre ve "Tesbih-u zikir eylegil, Allah'a şükür eylegil" sözlerinin sahibi olan Kaygusuz Abdal gibi şahsiyetlerin görüşlerine de değinilmiştir.

Üçüncü bölümün ikinci başlığında ise sûfîlerin, üzerinde yoğunlaştıkları mistik ve metafizik düşüncelerden hareketle "tevhid sırrına" ulaşmaları, seyr u sülûk süresince almış oldukları eğitim ve tecrübe ettikleri makamlar vasıtasıyla olduğu izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca fenâ ve bekâ kavramlarına vurgu yapılarak haller ve makamlardan kısaca bahsedilmiştir.

"Dervişin Hayat Tarzı" adı altında genel bir başlıkla değerlendirilen dördüncü bölümde dünya hayatına karşı tavır alan sûfîlerin ilk dönemlerde her türlü dünyevî bağdan kurtulup uzlet hayatını benimsedikleri fakat daha sonraki dönemlerde toplumdan fiilî bir ayrılık yerine el kârda gönül yârda anlayışının yansıması olarak halk arasında Hak'la birlikte olma düşüncesinin ağırlık kazandığı ifade edilmiştir. Ayrıca zamanla kurumsallaşan tekke ve zâviye gibi yapıların, belirli bir geleneği oluşmuş halvet-uzlet uygulamalarının merkezi haline geldiği konu edilmiştir. "Tekke Merkezli Hayat: Dini ve Sosyal Boyutlar" alt başlığında ise başlıktan da anlaşıldığı gibi tekkelerde gerçekleştirilen zikir, sema, riyâzet, halvet, sohbet, vaaz gibi teorik ve pratik eğitim süreci itibarıyla dinî boyut incelenirken tarım faaliyetleri, seyahat ve ritüel dinlenme, yemek pişirme, su ve odun taşıma gibi günlük rutin işler itibarıyla da sosyal boyut ele alınmıştır. Dolayısıyla tekke hayatı her ne kadar toplumdan fiilî olarak ayrılmayı gerektiren bir hayat görüntüsü verse de, âyende ve revendeye hizmet, yol güvenliği, iskân gibi birtakım kamu hizmetlerinin karşılanmasıyla da seyr u sülûk süresince sâlikin nefsinin terbiye edilmesinin amaçlandığı ifade edilmiştir.

Beşinci bölümde, kendilerine has bir tavırları olan dervişlerin, her ne kadar çoğu zaman yalnız, fakir ve garib gibi görünseler de başıboş topluluklar olmadıkları, bir tarikat örgütlenmesi içinde yer aldıkları belirtilerek derviş örgütlenmesinin çekirdeğini şeyh, mürid ve barındıkları tekke ve zâviyelerin oluşturduğu bilgisine yer verilmiştir. Aynı zamanda kolektif hayatın hâkim olduğu tarikat ve tekke merkezli örgütlenmenin kendine has olan kuralları,

örgüt içinde yer alan kadro ve tarikatlar arası farklı uygulamaların mevcut olduğu atama usulleri hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Mertebeler silsilesinden oluşan kadro içerisinde bulunan şeyhlik, müridlik (derişlik), postnişinlik ve halifelik gibi mertebeler her birine ayrı başlık açılmak suretiyle incelenmiştir. Ayrıca ana dergâh ve bundan türeyen tekkeler arasındaki ilişki “Merkez Tekke ve Bağlı Tekkeler” başlığı altında incelenmiştir.

Altıncı bölümde ise “Deriş ve Toplum” ilişkisi, yaratılanı sevelim yaratandan ötürü düsturuna uygun olarak yürütülen ve halka yönelik en önemli faaliyetlerden biri olan “İrşat Faaliyetleri”, bu gibi faaliyetler sonucunda derişlerin yönetici kesimle kurdukları ilişkileri, olumlu ya da olumsuz yönde değerlendirilen toplumdaki “Deriş İmajı” gibi çeşitli konular ayrı ayrı başlıklar altında ele alınarak incelenmiştir. “Konaklama ve Diğer Kamu Hizmetleri” başlığı altında ise derişlerin manevi hayatı geliştirmek için yaptıkları hizmetlerin yanında, ulaşımın zor ve güvensiz olduğu yerlerde konaklama ve iâşe temin etme, köylülerin hayvanlarını gütmeye, suyunu uzaktan getiren köylüye kuyu kazarak su çıkarma, yetimlerin ihtiyacını karşılama gibi hizmetlerde bulunarak sosyal hayatta da faydalı oldukları konu edilmiştir.

Sonuç olarak tanıtımını yapmaya çalıştığımız “Anadolu’da Deriş ve Toplum” kitabı daha çok tarihçi bir bakış açısıyla ele alınmasından dolayı tasavvufî açıdan bazı açıklamalar noktasında yetersiz kalsa da başka araştırmalara kaynak teşkil edebilecek değerde bir çalışmadır.